

Lékařské nástroje v barbariku a lékařská péče v římském vojsku

Annotation

This work is focused on the military medicine of the Ancient Rome. I describe position of Roman military medics in the army and how they were able to deal with serious injuries. Roman medical instruments used in surgery are described as well. The fact that some of these instruments were used more than a thousand years ago and they are still commonly used by the present doctors. This findings indicate that the surgical techniques and medicine in the ancient Roman world was surprisingly advanced.

Key words

Medical instruments, medic, Roman army, scalpel, surgery, valentudinaria

Úvod

Profesionální lékařství v římském vojsku se zrodilo až s příchodem řeckých doktorů a obecně řecké medicíny, která byla ve své době absolutní špičkou. Ať už ze své vlastní vůle nebo jako váleční zajatci, začali řečtí léčitelé působit ve starověkém Římě od druhého století př.n.l.. Před jejich příchodem bylo doktorů jistě dost, slovo doktor však musíme brát v uvozovkách, jelikož neexistovala žádná záruka či osvědčení o způsobilosti a vědomostech jednotlivých léčitelů. V podstatě se doktorem mohl stát kdokoliv. Jestli mu léčení vycházelo, byl oblíbený, jestli pacienti umírali, jednoduše změnil povolání. Nemoci byly vnímány jako hněv boží, a byly tak i léčeny. Oběti bohům a modlitby často neměly účinek a tak se ani doktoři netěšili velké úcty.

To vše se změnilo příchodem řecké medicíny. A kde nebylo o nemocné a hlavně zraněné nouze byla armáda. Válka je nejlepší školou chirurgů a římská říše byla ve válce téměř neustále.

Lékaři v armádě Říma

Trvale byli lékaři přiřazováni k vojenským útvarům zřejmě po až námořní bitvě u Actia roku 31 př.n.l., kdy císař Octavianus Augustus vydal předpisy pro vojenské zdravotnictví (Kousalová, 2013, 153).

Stejně jako všechno v římské armádě, byla i tato složka ozbrojených sil efektivní a velmi dobře organizována. Nejvýše stál táborový prefekt nebo prefekt tábora (*praefectus castrorum*).

Po legátovi (*legatus*) a tribunovi (*tribunus laticlavius*) to byl nejdůležitější muž v legii. Staral se o stavební práce, táborové vybavení a obecně o logistiku. Mimo jiné měl na starosti i polní nemocnice. Níže v hierarchii byl *optio valentudinarii*, odvozeno z latinského *valetudo*=zdraví. Ten měl v pevnosti nebo táboře na starost nemocnice neboli *valetudinaria*. Většina stálých kamenných nemocnic byla postavena v prvním století n.l., kdy se ještě celý systém lékařské péče rozvíjel. Kapacita byla 300-400 pacientů což bývalo kolem 5% obyvatel pevnosti. V těchto nemocnicích se o zraněné vojáky staral *medicus*, většinou zkušený důstojník v hodnosti centuriona. K ruce měl asistenty zvané *capsarii*, zvané tak podle kabely, ve které nosili obvazy, bylinky atd. Pokud byla legie na pochodu, cestovali zranění spolu s doktory a veškerým vybavením na voze (*impedimentum*) ve středu kolony. Dobrou představu o legionářích na pochodu nám dává vyobrazení na Trajánově sloupu.

Krom ošetřování raněných se doktoři v římském vojsku starali také o jídelníček a pitný režim. Po velké fyzické námaze, dlouhých bitvách nebo pochodech, měli vojáci tendenci se přejídat, což jim způsobovalo zažívací problémy a byli vyřazeni z aktivní služby, byť jen na krátký čas. Tento problém s přejídáním je znám například po obléhání Muttiny roku 43 př. n. l.

Římská nemocnice v Pasohlávkách

Nedávný výzkum z roku 2009 objevil základy nejrozsáhlejší římské stavby na území České republiky. Charakteristický obdélníkový půdorys o rozloze 2 923 m² s pravidelně rozmístěnými pokoji kolem 3,5 metrové, středové chodby napovídá, že se jedná o *valetudinarium* římského opevněného tábora v Mušově. Je to dosud jediná stavba tohoto typu na našem území, mimo bývalou římskou říši. Důkazem jsou dochované dřevěné základy jednotlivých pokojů (celkem 76 pokojů po čtyřech lůžkách) a dobře čitelný, pět metrů široký vstup do chodby. Celá stavba byla

dřevěné konstrukce a uzavírala se kolem vnitřního nádvoří o rozloze 617 m². Celá jedna třetina objektu však byla zničena při stavbě komunikace.

Nástroje a ošetření ran

Jedním z nejčastějších zranění bylo zranění střelou. Střela z luku nebo praku pak většinou v ráně zůstala a musela být vytažena. Střely se vyťahovaly kleštěmi, druhá možnost byla proříznout tkáň na druhé straně těla a střelu protlačit. Jelikož si lékaři byli dobře vědomi i infekce, ránu vyčistili hadříkem/cupaninou namočeném v octu, který má dezinfekční účinky. Pokud bylo krvácení příliš velké, přerušené žíly a tepny na koncích zavázaly, nebo byla rána vypálena žhavým železem. Konce žil se seškvařily a krvácení přestalo.

K těmto účelům si nechávali antičtí chirurgové vyrábět specializované, mnohdy až překvapivě kvalitně zpracované nástroje. Některé se po staletí téměř nezměnily a moderní lékaři je používají v nemocnicích dodnes. Nástroje byly vyráběny z bronzu, oceli, železa někdy také z olova. Aulus Cornelius Celsus, římský lékař a spisovatel, který se mimo lékařství věnoval rétorice, zemědělství nebo filozofii, jich popisuje kolem stovky ve svém obsáhlém díle zvaném *De Medicina*. V tomto spise o devíti částech se věnuje hygieně, cvičení, anatomii, nemocím, lidskému tělu obecně a všemu co se jej týká.

Skalpel

Jeden z nejpoužívanějších a nejjednodušších nástrojů byl skalpel. Používal se k všemožným řezům, hlubokým a dlouhým. Obyčejný nůž chirurgům zřejmě nestačil a tak vznikl nůž se specializovanou, lehce zakřivenou tenkou čepelí z bronzu nebo železa. Existovaly jednoduché skalpely s pevnou čepelí, nebo skalpely s vyměnitelnou čepelí různých tvarů. Celková délka rukojeti i s čepelí se pohybovala kolem 12 až 18 cm.

Háky

Dalším častým nástrojem je hák. Známe ostré háky a tupé. Tupý hák sloužil k nadzvedávání cév a přidržení stěny ran. Ostré se používaly například při amputaci končetin. Existovaly také speciální háky na odstranění kamenů z močového měchýře nebo háky na potraty. Háky většinou měřily od 10 do 17 cm.

Pinzety

Pinzety nesloužily pouze doktorům. Byl to častý předmět v domácnosti používaný v kosmetice. Pinzeta, většinou dlouhá kolem 8 až 14cm, mohla být jednoduchá z jediného proužku kovu nebo složená s rukojetí.

Kleště

Kleště sloužily k vytahování zlomků kostí, nečistot nebo hrotů kopí či šípů z ran. Užívaly se všude tam, kam se prsty chirurga nedostaly. Kleště byly dlouhé od 18 do 21 cm.

Nálezy dochovaných lékařských nástrojů ve střední Evropě

Pravčice - Hulín

Roku 2014 byli pomocí detektoru kovu nalezeny dva kovové předměty na zoraném poli mezi Pravčicemi a Hulínem v okrese Kroměříž. Jedním z nalezených předmětů byla římsko-provinciální spona, k tématu se vztahuje až druhý předmět. Našla se rukojeť zřejmě lékařského nástroje, jehly nebo nožíku, vyrobená z bronzu nebo mosazi. Celková délka rukojeti je 65mm a váží zhruba 40g. Ve spodní části je 8 mm hluboký otvor, ve kterém byla zřejmě zasazena funkční část nástroje.

To, že se jedná o římský výrobek, můžeme říct podle vzhledu, rukojeť napodobuje Herkulův kyj. Takové zdobení je známo z více římských nástrojů různých funkcí. Například v Pompejích se našlo zrcátko s takto provedenou rukojetí, známo je množství jehel a nožů s podobnou rukojetí.

Na Moravě je nález této kyjovité rukojeti zcela ojedinělý, jednoznačně se nepodařilo tento nález zadatovat.

Abrahám

Bronzový, 17 cm dlouhý skalpel, zadatovaný do 1. stol. př. n. l., byl nalezen v hrobě na jihozápadním Slovensku v okrese Galanta na lokalitě Abrahám. Zvláštnímu postavení dospělého pohřbeného jedince v urnovém hrobě č.14 můžou napovídat krom skalpelu také bronzové nůžky a zbytky skleněných nádob, se nimiž byl zemřelý pohřben. Skleněné zbytky nádob jsou dle reliéfní úponkové výzdoby nepochybně severoitalské provenience. Nejde tak vyloučit ani to, že i zmíněné nástroje budou římské importy.

V žárovém hrobu č.87 na stejné lokalitě Abrahám byly nalezeny fragmenty dalšího bronzového chirurgického nože o délce 24cm s masivní rukojetí. Pohřbena byla žena stará 20 až 40 let. To, že byla žena pohřbena se skalpelem, může naznačovat, že medicína nebyla jen mužská záležitost. Není však vyloučeno, že skalpel ženě sloužil pouze jako kosmetická pomůcka.

Další skalpely byly nalezeny ve Velaticích v okrese Brno, nález je i ze Slezska lokalita Stogi (dříve Reisau). Zajímavý je skalpel s rukojetí šestibokého průřezu z lokality Dobřichov-Pičhora, nebo bohatě zdobený 24,5cm dlouhý nůž z místa dnešní vesnice Zliv, okres Jičín. Jestli se jednalo čistě o lékařský nástroj jednoznačně určit nelze. Titus Kolník se domnívá, že díky své výzdobě a rozměrům není vyloučeno, že se jedná o zbraň.

Závěr

Přítomnost římského lékařství na území barbarika dokládají nálezy lékařských nástrojů (Abrahám, Pravčice-Hulín). Většinou je známe z hrobů nebo areálů římských staveb spojených s péčí o raněné a nemocné (Pasohlávky). S přímými doklady chirurgických zákroků na lidských kostech (trepanace lebek, fixace zlomenin) se setkáváme spíše ojediněle.

Zdroje

Fojtík, P. – Jílek, J. – Popelka, M. 2015: Držadlo římského (lékařského) nástroje z prostoru krátkodobého tábora z Hulína-Pravčic, okr. Kroměříž. Pravěk NŘ 23, 183-193.

Kolník, T. 2004: Das mitteldanubische barbaricum – eine Brücke zwischen Zentrum und Peripherie am Beispiel der Medizinischen Messerfunde. In: Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Materialien des 13. Internationalen Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum“. 195-210.

Komoróczy, B. et al. 2010: Po stopách římských legií v kraji pod Pálavou. Pasohlávky: Obec Pasohlávky.

Kousalová, A. 2013: Medicína ve starověkém Římě: diplomová práce. Brno Ústav antropologie, Fakulta přírodovědecká, Vedoucí práce Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc

https://is.muni.cz/th/104620/prif_m/doc2_upr.pdf